

Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти і навчання: здобутки і перспективи

Валентина Радкевич,
директор Інституту професійно-технічної освіти
НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

Динамічне техніко-технологічне оновлення вітчизняних підприємств, створення на них високопродуктивних робочих місць потребує забезпечення їх кваліфікованими робітничими кадрами, здатними працювати в технологічно змінених умовах, демонструючи ключові та професійні компетенції з урахуванням вимог і специфіки виробничих процесів. У цьому контексті зумовлюється необхідність проведення реформи існуючої професійно-технічної освіти, її перетворення в професійну освіту і навчання як ефективну систему підготовки затребуваних ринком праці майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів (майстрів, техніків), перепідготовки та підвищення їхньої кваліфікації. У цій системі професійна освіта забезпечуватиме вихід випускників професійних навчальних закладів на ринок праці з високим рівнем професійної компетентності, а професійне навчання на виробництві – безперервний професійний розвиток кваліфікованих фахівців упродовж усієї трудової діяльності.

Про забезпечення якісної, конкурентоспроможної професійної освіти, відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки, йдеться у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Зокрема, в ній наголошується, що для здійснення стабільного розвитку і нового якісного прориву в професійній освіті необхідно забезпечити:

- розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з професій широких кваліфікацій; оновлення та запровадження оптимального переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників (скорочення їх кількості на основі інтеграції);

- оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, раціональної специфіки та потреб ринку праці, розширення їх автономії, створення навчально-виробничих комплексів;

- удосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідно до потреб економіки, регіональних ринків праці, запитів суспільства;

- удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів на базі вищих і профільних професійних навчальних закладів [5].

У зв'язку з цим зростає роль науково-методичного забезпечення в розв'язанні означених вище та інших комплексних завдань із розвитку

професійної освіти і навчання. Зокрема, цінність мають наукові розробки, що стосуються проектування змісту професійної освіти і навчання на основі компетентнісного підходу. Серед них:

– концепція підготовки гнучкого фахівця, який володіє двома і більше кваліфікаціями з подальшим професійним розвитком упродовж усієї трудової діяльності. Йдеться про підготовку випускників професійних навчальних закладів до роботи в умовах інноваційно активних підприємств, використовуючи сучасні технології та методи організації праці, прийоми виготовлення конкурентоспроможної продукції, надання високоякісних послуг тощо;

– методика створення професійних стандартів на основі компетентнісного підходу – документів, які в межах професійної діяльності визначають трудові функції й кваліфікації відповідно до рівнів Національної рамки кваліфікацій, умови праці, професійно важливі якості, вимоги до професійної освіти і навчання, можливі місця роботи. Компетентнісна основа створення професійних стандартів є відповіддю на глобалізаційні виклики економічної діяльності, пов'язані, зокрема, з розвитком економік провідних країн світу на основі «аутсорсінгу» (виконання окремих технологічних операцій по всьому світу);

– методика створення освітніх стандартів на компетентнісній основі, згідно з якою зміст професійної освіти: формується з орієнтацією на здобуття відповідних кваліфікацій (повна, часткова, додаткова); структурується у блоки й модулі з урахуванням вимог професійного стандарту; забезпечуються різні траєкторії професійного навчання та присвоєння кваліфікацій за результатами якісного виконання всіх видів робіт, передбачених цим стандартом [6, с. 7–11];

– методика інтегрування (укрупнення) професій, згідно з якою укрупнення здійснюється шляхом об'єднання організаційно пов'язаних між собою професій в одну – технологічно складну. Для цього інтегрується зміст професійної освіти на основі дослідження взаємозв'язків між видами робіт у певному полі професійної діяльності (наприклад, усі монтажні роботи на будівництві). У вибраному полі професійної діяльності визначаються всі види робіт для об'єднання в одну укрупнену професію, враховується частка їх виконання, кількість та необхідна кваліфікація виконавців, організаційні і технологічні зв'язки між видами робіт.

У ході цієї роботи склалися партнерські відносини з Департаментом ПТО Міністерства освіти і науки України; Науково-дослідним інститутом соціально-трудових відносин Міністерства соціальної політики України; Федерацією роботодавців України, професійними навчальними закладами, державними та громадськими об'єднаннями тощо.

Перехід до глобальної економіки з низьким рівнем забруднення атмосфери привів до створення «зелених» робочих місць, а, отже, зумовив потребу в кваліфікованих робітниках і молодших спеціалістах, здатних

забезпечити ефективне енергоспоживання в будівництві, промисловості, на транспорті, у сфері обслуговування тощо. Для цього в Інституті створено навчальний курс «Основи енергоефективності», збірник лабораторно-практичних робіт, методичні рекомендації щодо організації занять з урахуванням енергоефективності [4].

У контексті Європейської стратегії економічного розвитку [2], що передбачає: інтелектуальне зростання (розвиток економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях); сталий розвиток (сприяння більш ефективному використанню ресурсів, створенню екологічної і, найголовніше, більш конкурентоспроможної економіки); інклюзивний розвиток (створення економіки з високим рівнем зайнятості працездатного населення, що зменшує рівень соціальних і територіальних відмінностей) актуалізується професійний розвиток персоналу вітчизняних підприємств. У зв'язку з цим зростає роль результатів дослідження особливостей професійного навчання робітників в умовах високотехнологічного виробництва. Серед них:

- концепція відкритого професійного навчання на модульній основі, яка є ефективною у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації персоналу підприємств;

- технологія навчання додатковим трудовим навичкам на основі проектування коротких модульних навчальних програм, що значно підвищують конкурентоспроможність кваліфікованих робітників. Такі професійні навички можуть не стосуватися основної професії робітника, але є пріоритетними для його працевлаштування [1].

Провідним напрямом професіоналізації особистості майбутніх фахівців є розвиток їхньої професійної кар'єри упродовж життя: від процесу самовизначення, самоактуалізації, професійного становлення до постійного підвищення професійного рівня. У зв'язку з цим, важливе значення мають результати наукових пошуків з проблеми підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри. Серед них:

- педагогічна технологія підготовки молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри, яка має за мету забезпечення активної професійної самоактуалізації особи, усвідомлення нею особливостей особистісного і професійного потенціалу, встановлення його відповідності обраний професійній діяльності; розвиток і саморозвиток професійно важливих якостей та здатностей на засадах системного аналізу професійної поведінки особистості, її соціалізації та професіоналізації; формування суб'єктної позиції майбутніх фахівців, їх позитивної професійної «Я-концепції» та адекватної самооцінки в окресленні шляхів розвитку професійної кар'єри та вибору подальшої освітньо-професійної траєкторії. Технологія ґрунтується на рефлексивно-вольових механізмах учня, які інтеріоризують проблему вибору освітньо-професійної траєкторії та актуалізують необхідність її реалізації в межах особистісно-професійного потенціалу. Її впровадження передбачає здійснення психолого-педагогічного забезпечення особистісно

орієнтованого професійного розвитку майбутніх фахівців шляхом застосування компетентнісно-орієнтованих технологій професійного розвитку та саморозвитку; розробку та реалізацію у професійних навчальних закладах освітнього процесу, адаптованого до індивідуальних освітньо-професійних потреб учнів; розроблення та впровадження навчально-програмного і методичного забезпечення, необхідного для реалізації індивідуальних освітніх траєкторій майбутніх фахівців; застосування механізмів психолого-педагогічного супроводу особистісно орієнтованого професійного розвитку майбутніх фахівців в умовах варіативного освітнього середовища, спрямованого на позитивну модифікацію і поглиблення «Я-концепції» майбутнього суб'єкта професійної діяльності в контексті ринкових вимог; формування адекватних образів «Я – реальний фахівець» та «Я – ідеальний фахівець» за рахунок усвідомлення і сприйняття професійно значущих знань і вмінь, а також вимог, що пред'являються професією до особистості фахівця; підготовку педагогічних працівників професійних навчальних закладів до здійснення психолого-педагогічного особистісно орієнтованого професійного розвитку майбутніх фахівців;

– педагогічна технологія формування уявлень про професійний успіх, яка, з одного боку, актуалізує вплив уявлень учнів про професійний успіх, розвиток у них відповідних особистісних якостей, а з іншого – конкретизує можливості впливу різних видів навчальних занять (спецкурсів і практикумів), тренінгів, бесід, обговорень життєвих ситуацій і літературних текстів з учнями, на позитивні зміни означеного явища;

– методика формування соціально-професійної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, що базується на використанні в освітньому процесі професійних навчальних закладів форм і методів соціалізації та професіоналізації учнів, які забезпечують: спрямованість особистості на розвиток професійної «Я-концепції» як специфічного особистісного новоутворення, усвідомленого й актуалізованого в контексті ефективного здійснення певного виду професійної діяльності та перманентного професійного зростання; позитивне і активне ставлення майбутніх фахівців до проблеми планування й реалізації професійної кар'єри; розуміння учнями особливостей соціально-освітнього і професійного середовища, в якому здійснюється навчально-професійна і практично-трудова професійна діяльність, та ефективну комунікативну взаємодію в ньому; рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами до особистості, котрі ставить майбутня професійна діяльність;

– програма курсу за вибором для учнів професійних навчальних закладів «Технологія планування і реалізації професійної кар'єри»;

– програма позаурочних занять «Сходинки до професії» тощо.

У підготовці майбутніх кваліфікованих фахівців важлива роль надається інноваційним технологіям професійного навчання, і, зокрема,

особистісно-розвивальним, під якими розуміють послідовність дій педагога та учнів для гарантованого досягнення розвивальних і навчальних цілей шляхом застосування сукупності методів і засобів навчання, реалізації особистісно орієнтованого змісту навчання, урахування індивідуально-психологічних особливостей тих, хто навчається. У цьому контексті цінними є створені в Інституті проекти особистісно-розвивальних педагогічних технологій: імітаційно-ігрового навчання; модульно-рейтингова; проблемно-розвивальна; проектна; кейс-технологія; колективної розумової діяльності; системного контролю пізнавальних досягнень учнівської молоді. Кожну технологію розроблено з урахуванням цільового, мотиваційного, змістового, операційно-діяльнісного, контрольного-регуляційного, рефлексивного компонентів, а також знанневого (знати...); операційно-діяльнісного (вміти...); мотиваційно-особистісного (сформулювати відповідні якості...) критеріїв.

У цьому контексті зумовлюється необхідність розвитку професійно-педагогічної майстерності викладачів і майстрів професійних навчальних закладів, що дасть їм змогу розробляти інноваційні технології професійного навчання майбутніх кваліфікованих робітників відповідно до сучасних вимог і потреб галузей економіки. Для цього на базі Навчально-наукового центру ПТО НАПН України (директор – Д.В. Гоменюк, кандидат педагогічних наук) розпочато експеримент всеукраїнського рівня з теми «Технологія проектного навчання у підготовці кваліфікованих робітників автотранспортної галузі».

По мірі подальшого розвитку високих технологій, кваліфіковані робітники все більше будуть мати потребу в міждисциплінарних знаннях і вміннях, які дадуть їм змогу аналізувати, інтерпретувати й використовувати інформацію стосовно різних ситуацій професійної діяльності, керувати складними виробничими процесами тощо. У зв'язку з цим, у підготовці кваліфікованих фахівців широко використовуються інформаційні технології і нові засоби комунікацій. Це, насамперед, інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет, віртуальні та «хмарні» освітні середовища, що охоплюють мультимедійні підручники, флеш-анімації, відеоконференції, контент-бібліотеки, дистанційні курси, системи комп'ютерного тестування, автоматизованого програмування технологічних процесів, віртуальні мультимедійні музеї, клуби тощо. Завдяки їм відбувається перехід до програмно-підтримуючого принципу ігрового навчання (геймезації), створення симуляцій реального виробничого середовища для організації професійного навчання через Інтернет-портали.

У цьому контексті важливе значення мають результати НДР з теми «Методичні основи створення підручників нового покоління для ПТО», зокрема:

– концепція створення електронних підручників нового покоління, згідно з якою забезпечується провідна роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні фундаментальних і фахових знань учнівської

молоді, підвищення прикладної спрямованості змісту професійного навчання, розкриття творчого потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу відповідно до їхніх запитів і здібностей;

– методика створення електронного підручника нового покоління, що являє собою процедуру обґрунтування та відбору програмних засобів і Web-технологій (систем та платформ), які можуть бути використані як інструментарій їх розроблення;

– контент-бібліотека електронних підручників для підготовки кваліфікованих робітників аграрної, машинобудівної та будівельної галузей – як окремих динамічний, відкритий Web-ресурс із систематизованим розташуванням електронних підручників за галузями та спеціальностями, на якому знаходяться розроблені електронні підручники нового покоління, зокрема: «Технологія токарної обробки: Токар. 2 розряд»; «Технологія кам'яних робіт»; «Технологія опоряджувальних робіт», «Технологія електродугового зварювання»; «Технологія штукатурних робіт»; «Механізація сільськогосподарського виробництва (для плодоовочівників)»; «Електротехніка з основами промислової електроніки. Електронний підручник для спеціальностей будівельної галузі» тощо.

Сучасні програмні засоби, а також методи роботи з інформацією, розміщеною в Інтернеті, дають можливість розв'язувати педагогічні задачі по-новому, що сприяє формуванню в учнівській молоді умінь самостійно працювати з інформаційними потоками, аналізувати техніко-технологічні ситуації на виробництві. Використання їх істотно впливає на традиційне когнітивно орієнтоване навчання, адже комп'ютеризація і технологізація професійної освіти значно розширюють інтелектуальну діяльність майбутніх фахівців. З цією метою науковці Інституту розробили модель відкритого освітньо-інформаційного середовища професійного навчального закладу. Йдеться про інтегрований, динамічний, відкритий Web-простір, функціонально спрямований на формування електронної взаємодії між суб'єктами професійної освіти, забезпечення педагогічних, організаційних, соціальних, комунікаційних зв'язків і умов для здійснення централізованої електронної методичної підтримки, навчально-виховного процесу в професійних навчальних закладах. Створення такого середовища розпочато в Одеському вищому професійному училищі торгівлі та технологій харчування (директор – Л. Є. Висоцька, кандидат педагогічних наук) у рамках всеукраїнського експерименту.

В умовах виходу економіки України з кризового стану, центри господарювання будуть переміщуватися на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищується. Це, водночас, дасть змогу оновити систему управління розвитком професійної освіти і навчання на засадах децентралізації, складовими якої є автономізація професійних навчальних закладів, удосконалення механізму бюджетного та позабюджетного фінансування підготовки кваліфікованих фахівців, передача

повноважень з контролю за якістю професійної освіти і навчання, а також ліцензування та акредитації – регіональним спеціалізованим установам тощо.

У зв'язку з цим важливу роль відіграють результати наукових пошуків з теми «Педагогічні засади децентралізації управління професійно-технічною освітою». Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці, експериментальній апробації та впровадженні в практику роботи управлінської освіти і науки обласних державних адміністрацій, обласних науково (навчально)-методичних центрів ПТО, професійних навчальних закладів комплексу науково-методичного забезпечення процесу децентралізації управління професійно-технічної освіти, що охоплює: навчально-методичні посібники, методичні рекомендації щодо розвитку професійної компетентності директорів професійних навчальних закладів, тренінги щодо розвитку культури управління, соціального партнерства; програми стажування заступників директорів з навчально-виробничої роботи; дистанційний інтернет-курс «Коучинг» тощо.

Відповідно до цього зростатиме роль партнерства роботодавців, бізнесу і професійної освіти. На часі розробка управлінських технологій на основі осмислення освітнього менеджменту як міждисциплінарного багатоаспектного феномена, концепцій партисипативного управління, діалогічного менеджменту, управління на основі довіри, інноваційних методів управлінської діяльності керівників професійних навчальних закладів, розвитку їхньої управлінської культури. У цьому контексті актуалізується роль освітньо-професійних кластерів, учасники яких отримують переваги від ефекту синергії, що виникає в процесі об'єднання їхніх зусиль у професійній підготовці й розвитку персоналу підприємств. Створення таких кластерів сприятиме ефективному використанню у підготовці кваліфікованих робітників матеріальної бази та кадрового потенціалу навчальних закладів і підприємств, реалізуючи при цьому дуальну систему навчання, поширену в Європі, зокрема в Німеччині. Модель освітньо-професійного кластеру з формування трудового потенціалу регіону відпрацьовується в Запорізькому регіоні в рамках експерименту академічного рівня (керівники: В. І. Сапронов, Л. І. Короткова, кандидат педагогічних наук).

В умовах ринкової економіки успішно функціонуватимуть професійні навчальні заклади, в яких активно використовується маркетинговий підхід до управлінської діяльності, що виступає основним механізмом управління якістю професійної освіти.

Маркетингові служби професійних навчальних закладів спрямовують свою діяльність на розробку ефективних моделей підготовки сучасних кваліфікованих робітників з урахуванням розвитку структури робочих місць, а також результатів моніторингу якості професійної освіти і навчання. Показниками, що визначають ефективність їхньої діяльності, є високий рейтинг на регіональному і загальнодержавному рівнях, якість професійної

підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, зростання обсягів освітніх послуг, рівень кваліфікації керівників, викладачів, майстрів виробничого навчання в частині управління маркетингом тощо. Модель маркетингового управління в умовах ринку праці апробовано на базі Роменського ВПУ Сумської області (директор – П. І. Помаран) у рамках експерименту всеукраїнського рівня [3].

Удосконалення управлінської діяльності на всіх рівнях ґрунтується на ефективному використанні інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, сучасних технічних засобів з метою здійснення моніторингу доступності і якості професійної освіти, прогнозів розвитку системи, виявлення обсягів і структури підготовки робітничих кадрів; сприяння створенню системи взаємозв'язку зі споживачами і постачальниками інформації (педагогічними працівниками, соціальними партнерами, підприємствами-замовниками кадрів, фахівцями державної служби зайнятості, населенням, школярами, їхніми батьками, особами, які виявили бажання одержати робітничу професію), але не дублюючи функції вже створених інституцій.

У цьому контексті актуалізовується значущість розробленого в Інституті програмного інформаційного ресурсу нового покоління як сукупності взаємопов'язаних методів, заходів і засобів науково-методичного, соціального й організаційно-правового характеру, що реалізують процеси збирання, передачі, їх аналітико-синтетичної обробки, накопичення, зберігання, архівування тощо, а також ефективного використання інформації з метою здійснення моніторингу діяльності органів управління професійною освітою на різних рівнях для прийняття ефективних управлінських рішень.

Викладене вище свідчить про прогностичний підхід до проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у сфері професійної освіти і навчання. Водночас, нові виклики зумовлюють необхідність дослідити зарубіжні системи розвитку професійної освіти і навчання, особливо в країнах Європейського Союзу, досвід використання у професійній підготовці кваліфікованих фахівців проектних і дистанційних технологій, дуальної та відкритої системи професійного навчання учнівської молоді й тих, хто вже працює на виробництві. Потребують дослідження технології професійного навчання для самозайнятості, навчання додатковим трудовим навичкам для подальшого працевлаштування безробітних, тимчасово внутрішньоопереміщених осіб, учасників АТО та інших.

Література:

1. Аніщенко В.М. Розвиток професійних навичок – важливий чинник підвищення продуктивності підприємства / В.М. Аніщенко // Модернізація професійної освіти і навчання : проблеми, пошуки і перспективи : зб. наук.

пр. [редкол. : В.О. Радкевич (голова) та ін.]. – К. : Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2011. – Вип. 1. – С. 191–192.

2. Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання [електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ec.europa.ua/europe2020/index-en.htm>. – мова укр.

3. Маркетингове управління професійно-технічним навчальним закладом в умовах ринкової економіки: метод. посіб. / Кол. автор. : П. І. Помаран, В. І. Свистун, Г. Г. Чернобук, Ю. С. Палькевич та ін. / за ред. В. О. Радкевич, В. І. Свистун. – Ромни: Роменське ВПУ, 2015. – С 66–69 .

4. Методичні рекомендації щодо організації занять з енергоефективності : метод. рек. / В.О. Радкевич, А.М. Михайличенко, В.М. Аніщенко. – Х. : Компанія СМІТ, 2009. – 55 с.

5. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року / Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – мова укр.

6. Радкевич В.О. Професійна освіта і навчання для сталого розвитку суспільства / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта, 2015. – № 4 (69). – С. 7–11.